

Ο πρόσφυγας και ο μετανάστης στο τότε και το τώρα μέσα από την τέχνη

Κωνσταντινίδου Ζωή^α, Φωτιάδης Κωνσταντίνος^β, Κυρίδης Αργύρης^α

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης^α, Πανεπιστήμιο Δυτικής Θεσσαλονίκης^β

Περίληψη

Το προσφυγικό είναι ένα θέμα που απασχολεί αιώνες την ανθρωπότητα. Οι μετακινήσεις ανθρώπων αποτελούν μια πραγματικότητα, τα βιώματα της οποίας μεταφέρονται από γενιά σε γενιά. Στην παρούσα έρευνα μελετήθηκαν οι απόψεις μαθητών (N=170) δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με αφορμή έναν πίνακα αφιερωμένο στη γενοκτονία του ποντιακού ελληνισμού το 1922. Από τα αποτελέσματα φάνηκε πως ο μαθητικός πληθυσμός, αποτελεί μια ομάδα που επιδεικνύει ανοχή και ενσυναίσθηση στο προσφυγικό και μεταναστευτικό θέμα, με τους μαθητές των ενιαίων λυκείων να συνδέουν στενά τις έννοιες του μετανάστη και του πρόσφυγα είτε με προσωπικά βιώματα δικά τους ή των προγόνων τους, είτε με την σημερινή κατάσταση που έχει δημιουργηθεί από το φαινόμενο της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας.

Λέξεις κλειδιά: πρόσφυγας, μετανάστης, ξενιτειά, ποντιακός ελληνισμός, στάσεις.

Εισαγωγή

Η μετακίνηση πληθυσμών ήταν και είναι ένα σύνηθες φαινόμενο στην παγκόσμια ιστορία της ανθρωπότητας. Μετακινήσεις ατόμων, ομάδων και πληθυσμών, παρατηρούνται σε όλες τις φάσεις της ιστορίας (Κασιμάτη, 2003). Αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο το οποίο διαφοροποιείται από κοινωνία σε κοινωνία και από εποχή σε εποχή κατασκευάζοντας παράλληλα και τις ιδιαίτερες στάσεις του πληθυσμού απέναντι στους μετανάστες. Η Ελλάδα είναι μια χώρα η οποία έχει καταγράψει στην ιστορία της πολλές μεταναστευτικές πορείες από και προς αυτήν, οι περισσότερες υποχρεωτικές και για οικονομικούς λόγους (Konstantinidou, Fotiadis and Kyridis, 2016). Ειδικά κατά τη σύγχρονη περίοδο, η Ευρώπη, συνεπώς και η χώρα μας, αποτελεί κύριο προορισμό μεταναστών και προσφύγων από χώρες του νότου και της ανατολής. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο 20ος αιώνας έχει χαρακτηριστεί ως ο αιώνας της μετανάστευσης, καθώς σημειώθηκαν οι σημαντικότερες πληθυσμιακές μετακινήσεις -βίαιες ή ειρηνικές- και αλλαγές στη σύνθεση του πληθυσμού (Λαζαρίδη, Αμίτσης 2001).

Η διάκριση μεταξύ μετανάστη και πρόσφυγα έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς ο δεύτερος υπάγεται σε ειδικό καθεστώς, από την Ύπατη Αρμοστεία του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Συγκεκριμένα ως μετανάστες ορίζονται τα άτομα εκείνα που εγκαταλείπουν τη χώρα τους προβλέποντας σε καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Από την άλλη, ως πρόσφυγες ορίζονται τα άτομα τα οποία αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τη χώρα τους λόγω ενδεχόμενης δίωξης.

Η Ελλάδα όπως προαναφέρθηκε έχει υπάρξει τόσο χώρα αποστολής όσο και χώρα υποδοχής. Συγκεκριμένα, κατά την περίοδο 1900–1921 παρατηρείται μεταναστευτική κίνηση με αποκλειστική σχεδόν κατεύθυνση τις Η.Π.Α για λόγους κυρίως οικονομικούς και σχετική πληθυσμιακή πίεση. Τα κενά που δημιούργησε όμως η υπερπόντια αυτή μετανάστευση ήλθε να καλύψει, στην Ελλάδα, ο πληθυσμός που μετακινήθηκε αναγκαστικά με την Μικρασιατική καταστροφή και την Γενοκτονία του Ποντιακού Ελληνισμού μετά τη συνθήκη της Λωζάννης το 1922 (Φωτιάδης, 2004). Μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, κατά την περίοδο 1945–1950 υπήρξε υποχρεωτική μετακίνηση για πολιτικούς λόγους προς τις γειτονικές χώρες του ανατολικού μπλοκ, σαν αποτέλεσμα του εμφύλιου πολέμου. Την περίοδο 1950–1960 παρατηρείται μετακίνηση Ελλήνων μεταναστών λόγω της ανεργίας και της υποαπασχόλησης στην χώρα, προς την Αμερική και τον Καναδά. Ταυτόχρονα, και ειδικά την περίοδο 1961–1973 υπάρχει μεγάλη μεταναστευτική κίνηση προς τις δυτικό–Ευρωπαϊκές χώρες. Από 1974 έως το 2008 αρχίζει η βαθμιαία κάμψη της μετανάστευσης ενώ, αντίθετα παρατηρείται ολοένα αυξανόμενη παλιννόστηση Ελλήνων μεταναστών (Φωτιάδης, 1995). Από το 2008 περίπου, με την έναρξη της οικονομικής κρίσης στη χώρα, παρατηρείται η εκ νέου εκροή πληθυσμού στο εξωτερικό ενώ ταυτόχρονα τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα υποδέχεται μεγάλα κύματα προσφύγων και μεταναστών από χώρες τις ανατολής.

Οι μεταναστευτικές ροές επιφέρουν χαρακτηριστικά τα οποία διευκολύνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό (Κασιμάτη, 2007). Η ποιότητα της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής ενός μετανάστη ή πρόσφυγα προσδιορίζεται μεταξύ άλλων από το αίσθημα ικανοποίησης από τη ζωή στη νέα χώρα, τη σταθεροποίηση της προσωπικής και κοινωνικής του ταυτότητας, αλλά και την αλληλεπίδραση του με το ευρύτερο περιβάλλον (Liebkind, 2006).

Η παρούσα έρευνα στηρίζει το θεωρητικό της πλαίσιο στο γεγονός πως δράσεις με βιωματικό χαρακτήρα που συνδέονται με την μάθηση μέσα από την εμπειρία (Dewey) αλλά και μέσω της ανακάλυψης (Bruner) προσφέρουν στους μαθητές τη δυνατότητα να κατανοήσουν τη σημαντικότητα της πολυπολιτισμικότητας και να αναπτύξουν την ικανότητα αποτελεσματικών διεργασιών ώστε να δοκιμάσουν νέες στρατηγικές ανάλυσης και χειρισμού του κοινωνικού δυναμικού της ομάδας στην οποία ανήκουν και να δημιουργήσουν συνθήκες ενσυναίσθησης, αναστοχασμού και αυτογνωσίας (Τσιρώνης, 2008:125).

Μεθοδολογία

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν 170 μαθητές από 4 σχολεία (κορίτσια N=79 και αγόρια N=91) δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΕΠΑΛ N=82, Ενιαίο Λύκειο N=88) από σχολεία της Δυτικής Θεσσαλονίκης (πίνακας 1). Οι μαθητές κλίθηκαν να παρατηρήσουν για 15 λεπτά έναν πίνακα ζωγραφικής εμπνευσμένο από την Μικρασιατική καταστροφή και τη Γενοκτονία του Ποντιακού Ελληνισμού, χωρίς όμως να τους δοθεί κανένα στοιχείο ή πληροφορία για αυτόν (παράρτημα 1). Έπειτα τους ζητήθηκε να περιγράψουν τις σκέψεις και τα συναισθήματα που τους προκάλεσε (παράρτημα 2).

Από τα ερωτηματολόγια προέκυψαν συνολικά 1027 αναφορές, οι περισσότερες των οποίων σημειώθηκαν από κορίτσια (54.1%) και από μαθητές/μαθήτριες μαθητές της Α' τάξης (53.3%) και συγκεκριμένα από μαθητές Ενιαίου Λυκείου (58.6%). (πίνακας 2).

Πίνακας 1. Δημογραφικά στατιστικά συμμετεχόντων

Φ Υ Λ Ο		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΤΟΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
Αγόρια	91	
Κορίτσια	79	
Σύνολο	170	100.0
Τ Α Ξ Η		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΤΟΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
Α'	86	
Γ'	84	
Σύνολο	170	100.0
Β Α Θ Μ Ι Δ Α		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΤΟΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
ΕΠΑΛ	82	
Ενιαίο Λύκειο	88	
Σύνολο	170	100.0
Κ Α Τ Α Γ Ω Γ Η		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΤΟΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
0	89	
1	29	
2	52	
Σύνολο	170	100.0

Πίνακας2. Δημογραφικά στατιστικά των αναφορών

Φ Υ Λ Ο		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΤΟΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
Αγόρια	469	45.7
Κορίτσια	556	54.1
Σύνολο	1027	100.0
Τ Α Ξ Η		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΤΟΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
Α'	547	53.3
Γ'	480	46.7
Σύνολο	1027	100.0
Β Α Θ Μ Ι Δ Α		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΤΟΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
ΕΠΑΛ	425	41.4
Ενιαίο Λύκειο	602	58.6
Σύνολο	1027	100.0
Κ Α Τ Α Γ Ω Γ Η		
ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΤΟΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ (%)
0	494	48.4
1	150	14.7
2	377	36.9
Σύνολο	1027	100.0

Αποτελέσματα

Από την ταξινόμηση των αναφορών προέκυψαν τέσσερις (4) κύριες κατηγορίες και συνολικά δεκαπέντε (15) υποκατηγορίες. Αυτές είναι α) τα ανθρώπινα δικαιώματα, που αφορούν την αναφορά της προσφυγιάς, τα συναισθήματα θλίψης και λύπης προς τον πρόσφυγα, την επισήμανση της απώλειας, του πολέμου, της φτώχειας και των κακουχιών που συνοδεύουν, καθώς και την αναφορά της ειρήνης και της ελπίδας για ένα καλύτερο μέλλον, β) την ενσυναίσθηση απέναντι στον πρόσφυγα που αφορά την αλληλεγγύη, τη προσφορά βοήθειας, αλλά και την απόγνωση που μπορεί να νιώθει, γ) τη σύνδεση με ιστορικά γεγονότα του παρόντος και του παρελθόντος και δ) την αναφορά σε στερεότυπα φύλου και θρησκείας (πίνακας 3).

Πίνακας 3. Κατηγορίες και υποκατηγορίες όπως διαμορφώθηκαν από τις αναφορές των συμμετεχόντων

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	N	N (%)	ΥΠΟΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	N	N (%)
Ανθρώπινα δικαιώματα	621	60.48	Αναφορά προσφυγιάς	69	6.7
			Απώλεια	79	7.7
			Συναισθήματα θλίψης, λύπης κτλ	244	23.8
			Πόλεμος	36	3.5
			Κακουχίες	86	8.4
			Φτώχεια	41	4.0
			Ειρήνη – ελπίδα για το μέλλον	66	6.4
Ενσυναίσθηση	148	14.41	Αλληλεγγύη	57	5.6
			Προσφορά βοήθειας	20	1.9
			Απόγνωση – θυμός	71	6.9
Σύνδεση με ιστορικά γεγονότα	153	14.89	Του παρελθόντος (Μικρασιατική καταστροφή, γενοκτονία του ποντιακού ελληνισμού, κατοχή κτλ)	60	5.8
			Του παρόντος (μετανάστευση ελλήνων, πρόσφυγες, οικονομική κρίση)	93	9.1
Στερεότυπα	105	10.22	Φύλου	80	7.8
			Θρησκείας	25	2.4
Σύνολο	1027	100.0		1027	100.0

Από τους παραπάνω παράγοντες δύο σημείωσαν στατιστικά σημαντικές διαφορές σε σχέση με τις υποκατηγορίες και αυτές είναι η τάξη (sig=.031, $p<.05$) και ο τύπος σχολείου (sig=.000, $p<.05$) (πίνακας 4).

Πίνακας 4. Στατιστικά σημαντικές διαφορές ανά παράγοντα

Παράγοντας		Df	F	Sig.
ΣΧΟΛΕΙΟ	between groups	13		
	within groups	1013	6,213	,000
	Total	1026		
ΤΑΞΗ	between groups	13		
	within groups	1013	1,860	,031
	Total	1026		

Στην κατηγορία «ανθρώπινα δικαιώματα» οι αναφορές που αφορούν τα αισθήματα θλίψης φαίνεται να είναι οι περισσότερες συνολικά (23.8%) σχετικά μοιρασμένες όμως όσο αφορά τον τύπο του σχολείου. Αντίθετα όσο αφορά την αναφορά στον πόλεμο και τις κακουχίες φαίνεται οι μαθητές των ενιαίων λυκείων να είναι κατά πολύ περισσότερες (70.9 – 72.2 %) και ακολουθούν οι αναφορές στη φτώχεια (65.9%). Από την άλλη όσο αφορά την κατηγορία της ενσυναίσθησης και των στερεοτύπων φύλου και θρησκείας, σχετικά μοιρασμένες φαίνεται να είναι οι αναφορές ανάμεσα στους δύο τύπους σχολείων, ενώ αντίθετα όσο αφορά την σύνδεση με ιστορικά γεγονότα τόσο του παρόντος όσο και του παρελθόντος, οι μαθητές των ενιαίων λυκείων συγκεντρώνουν με πλειοψηφία των αναφορών (87.1% και 78.3% αντίστοιχα) (πίνακας 5).

Πίνακας 5. Στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ κατηγοριών και του παράγοντα «τύπος σχολείου»

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΥΠΟΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΣΧΟΛΕΙΟ		ΣΥΝΟΛΟ
		ΕΠΑΛ	Ε. Λ.	
Ανθρώπινα δικαιώματα	Αναφορά προσφυγιάς	41 59.4%	28 40.6%	69 6.7%
	Απώλεια	38 48.1%	41 51.9%	79 7.7%
	Συναισθήματα θλίψης, λύπης κτλ	119 48.8%	125 51.2%	244 23.8%
	Πόλεμος	10 27.8%	26 72.2%	36 3.5%
	Κακουχίες	25 29.1%	61 70.9%	86 8.4%
	Φτώχεια	14 34.1%	27 65.9%	41 4.0%
	Ειρήνη – ελπίδα για το μέλλον	34 51.5%	32 48.5%	66 6.4%
	Αλληλεγγύη	33 57.9%	24 42.1%	57 5.6%
Ενσυναίσθηση	Προσφορά βοήθειας	9 45.5%	11 55.0%	20 1.9%
	Απόγνωση – θυμός	32 45.1%	39 54.9%	71 6.9%
Σύνδεση με ιστορικά γεγονότα	Του παρελθόντος	13 21.7%	47 78.3%	60 5.8%
	Του παρόντος	12	81	93

		12.9%	87.1%	9.1%
Στερεότυπα	Φύλου	35	45	80
		43.8%	56.3%	7.8%
	Θρησκείας	10	15	25
		40.0%	60.0%	2.4%
ΣΥΝΟΛΟ		425	602	1027
		41.4%	58.6%	100.0%
		100.0%	100.0%	100.0%

Αναλύοντας τις συσχετίσεις μεταξύ των κατηγοριών και της τάξης (Α' και Γ') και έμμεσα της ηλικίας των συμμετεχόντων (16 και 18 ετών αντίστοιχα) από τα αποτελέσματα φαίνεται πως σχετικά μοιρασμένες είναι οι αναφορές περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων μεταξύ των μαθητών Α και Γ τάξης, με εξαίρεση την επίκληση για ειρήνη και την ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον την οποία ανακαλούν περισσότερο οι μαθητές μικρότερης ηλικίας (62.1%). Το ίδιο φαίνεται να συμβαίνει και όσο αφορά την κατηγορία της ενσυναίσθησης, καθώς οι μαθητές της Α τάξης φαίνεται να είναι περισσότερο ευαισθητοποιημένοι όσο αφορά την αλληλεγγύη προς τους μετανάστες και πρόσφυγες και περισσότερο πρόθυμοι να προσφέρουν τη βοήθεια τους. Τα γεγονότα με τα οποία ταυτίζουν την εικόνα του πίνακα φαίνεται να τους προκαλούν εντονότερα αισθήματα θυμού και απόγνωσης (64.8%). Τέλος, όσο αφορά τις υπόλοιπες κατηγορίες, φαίνεται πως οι μεγαλύτεροι μαθητές, συνδέουν εντονότερα τον πίνακα με ιστορικά γεγονότα του παρόντος (54.8%), αλλά και με στερεότυπα φύλου (53.8%) και θρησκείας (52.0%) αν και οι διαφορές δεν είναι μεγάλες (πίνακας 6).

Πίνακας 5. Στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ κατηγοριών και του παράγοντα «τάξη»

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΥΠΟΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΤΑΞΗ		ΣΥΝΟΛΟ
		Α '	Γ '	
Ανθρώπινα δικαιώματα	Αναφορά προσφυγιάς	37	32	69
		53.6%	46.4%	6.7%
	Απώλεια	45	34	79
		57.0%	43.0%	7.7%
	Συναισθήματα θλίψης, λύπης κτλ	143	101	244
		58.6%	41.4%	23.8%
	Πόλεμος	15	21	36
		41.7%	58.3%	3.5%
Ενσυναίσθηση	Κακουχίες	36	50	86
		41.9%	58.1%	8.4%
	Φτώχεια	17	24	41
		41.5%	58.5%	4.0%
	Ειρήνη – ελπίδα για το μέλλον	41	25	66
		62.1%	37.9%	6.4%
	Αλληλεγγύη	35	22	57
		61.4%	38.6%	5.6%
	Προσφορά βοήθειας	11	9	20
		55.0%	45.0%	1.9%
	Απόγνωση – θυμός	46	25	71

		64.8%	35.2%	6.9%
Σύνδεση με ιστορικά γεγονότα	Του παρελθόντος	30	30	60
		50.0%	50.0%	5.8%
	Του παρόντος	42	51	93
		45.2%	54.8%	9.1%
Σtereότυπα	Φύλου	37	43	80
		46.3%	53.8%	7.8%
	Θρησκείας	12	13	25
		48.0%	52.0%	2.4%
ΣΥΝΟΛΟ		547	480	1027
		53.3%	46.7%	100.0%
		100.0%	100.0%	100.0%

Ακολουθούν παραδείγματα των δηλώσεων των συμμετεχόντων (πίνακας 7).

Πίνακας 7. Παραδείγματα δηλώσεων

Υποκατηγορία	N	Δηλώσεις
Αναφορά προσφυγιάς	69	Είναι προσφυγόπουλο που ξενιτεύεται για να γλιτώσει από τη χώρα του.
Απώλεια	79	Έχει χάσει την οικογένεια και τους συγγενείς της και προσπαθεί να αντιμετωπίσει το γεγονός αυτό, αλλά δεν παύει να είναι ένα μικρό παιδί.
Συναισθήματα θλίψης, λύπης κτλ	244	Μου δημιουργεί θλίψη. Στεναχωριέμαι που υπάρχουν τέτοιες εικόνες.
Πόλεμος	36	Είναι εικόνα πολέμου, γεμάτη πόνο και διώξεις.
Κακουχίες	86	Είναι ένα παιδί, με φτωχά και λερωμένα ρούχα, που προσπαθεί να επιβιώσει. Έχει τραβήξει πολλά και έχει χάσει την αθωότητα του, γι αυτό
Φτώχεια	41	ίσως φαίνεται και πιο μεγάλο από την ηλικία του.
Ειρήνη-ελπίδα για το μέλλον	66	Φεύγει για ένα καλύτερο αύριο, για μια νέα ζωή γεμάτη ελπίδα.
Αλληλεγγύη	57	Είναι ένα μικρό παιδί. Νιώθω κι εγώ υπεύθυνη για αυτό. Πρέπει να το αγκαλιάσουμε, να το προστατεύσουμε και να νιώσει επιτέλους ασφάλεια.
Προσφορά βοήθειας	20	Θέλω να βοηθήσω. Θέλω να κάνω ότι μπορώ για να μην υπάρχουν τέτοιες εικόνες γύρω μας και να είναι όλα τα παιδιά χαρούμενα.
Απόγνωση-θυμός	71	Βλέπω τέτοια και θυμώνω πραγματικά πολύ! Τι φταίει ένα παιδί να ζει τέτοιες καταστάσεις; Και τι φταίνει όλοι οι άνθρωποι να βιώνουν κάτι τέτοιο; Το δυσάρεστο είναι πως δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα και ίσως όλοι το ζήσουμε αργά ή γρήγορα.
Σύνδεση με ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος	60	Έτσι ήρθαν οι δικοί μου από τον Πόντο μετά τη Γενοκτονία. Τα ίδια πέρασαν και χειρότερα. Μπορεί το εικονιζόμενο άτομο να είναι από τότε ή από τη Σμύρνη και περιμένει το πλοίο για να τη φέρει στην Ελλάδα.
Σύνδεση με ιστορικά γεγονότα του παρόντος	93	Μου θυμίζει την Ελλάδα του σήμερα, της οικονομικής κρίσης και της μετανάστευσης των νέων επιστημόνων μας στο εξωτερικό.
Σtereότυπα φύλου	80	Είναι ένα καημένο κορίτσι που προσπαθεί να βρει πατρίδα να πάει.
Σtereότυπα θρησκείας	25	Το χρυσό γύρω από το κεφάλι μου θυμίζει αγιογραφία. Νομίζω την παρομοιάζει με αγία για τα όσα πέρασε.
Σύνολο	1027	

Συζήτηση

Οι σημαντικότεροι παράγοντες που βοηθούν στην ένταξη μεταναστών είναι η κοινωνική συμμετοχή και η εκπαίδευση (Collicelli, 2001). Το σχολείο και γενικότερα η εκπαίδευση θεωρείται ο σημαντικότερος μετά την οικογένεια θεσμός κοινωνικοποίησης. Για τον Parsons το σχολείο είναι ο διαμεσολαβητής για την : α) επίτευξη συναίνεσης μεταξύ ατόμου και κοινωνίας , μέσω της αφομοίωσης κοινωνικών αξιών και προτύπων συμπεριφοράς και β) κατανομή των επαγγελματικών θέσεων. Ένας ακόμη σημαντικός παράγοντας διαμόρφωσης της ταυτότητας του εφήβου είναι η ομάδα συνομηλίκων με την οποία έρχεται το παιδί σε επαφή στο σχολείο. κατά τη διάρκεια της εφηβείας, όπου έρχονται σε επαφή με νέα άτομα τα οποία δεν έχουν καμία σχέση με το οικογενειακό και συγγενικό τους περιβάλλον. Φυσικά δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (M.M.E.) και τη συμβολή τους στην κοινωνικοποίηση του ατόμου.

Σε έρευνα του τεχνολογικού εκπαιδευτικού ιδρύματος Κρήτης σχετικά με τις στάσεις πρωτοετών φοιτητών απέναντι στους μετανάστες, το 85% ενημερώνεται για θέματα που αφορούν στους μετανάστες, ενώ το 15% άτομα απάντησε πως δεν ενημερώνεται (Ιλανίδου, Ρπτάκη και Χερρίδη, 2010). Η πλειονότητα του δείγματος (88,62%) ανέφερε ως βασική πηγή πληροφόρησης τα ΜΜΕ (τηλεόραση, ραδιόφωνο, εφημερίδες) σε συνδυασμό με κάποιο άλλο μέσο, το 15% από το διαδίκτυο, το 5,2% από το φιλικό περιβάλλον, το 3,9% από το οικογενειακό περιβάλλον ενώ μόλις το 8,5% πως ενημερώνεται στα πλαίσια της φοίτησης. Καταλαβαίνουμε λοιπόν, πως οι στάσεις που διαμορφώνουν οι μαθητές λυκείου, είναι επηρεασμένες από τις εικόνες που βλέπουν καθημερινά τα τελευταία χρόνια στα ΜΜΕ (Gerstle, 2001) σε συνδυασμό με αυτά που οι ίδιοι βιώνουν στον ελλαδικό χώρο.

Η οικονομική κρίση ενισχύει φαινόμενα που σχετίζονται με προκαταλήψεις και διακρίσεις εναντίων μεταναστών και προσφύγων, λόγω της εργασιακής πίεσης που προκύπτει (European Parliament, 2011). Παρόλα αυτά στην παρούσα έρευνα δεν διαπιστώθηκαν αναφορές επιθετικές ή αρνητικές ως προς τους πρόσφυγες και τους μετανάστες. Αντιθέτως παρατηρήθηκε μια τάση προστασίας των δικαιωμάτων τους και ενσυναίσθησης. Αυτό βέβαια πιθανόν να οφείλεται και στο γεγονός ότι το εικονιζόμενο πρόσωπο φαίνεται να είναι μικρής ηλικίας και αυτό να δημιουργεί ένα αίσθημα ταύτισης με τους συμμετέχοντες που είναι κοντινής ηλικίας. Παρόμοια ευρήματα προστασίας των δικαιωμάτων των μεταναστών παρατηρήθηκαν σε έρευνα του Ινστιτούτο Αστικού Περιβάλλοντος και Ανθρώπινου Δυναμικού (2003). Από την άλλη η Ελλάδα όπως προαναφέρθηκε είναι μια χώρα με μακρά παράδοση αποστολής και υποδοχής μεταναστών, προσφύγων και παλιννοστούντων. Κατά τον Andrews (2005) τα άτομα που έχουν επαφή με μετανάστες τείνουν να έχουν θετικότερη στάση απέναντι τους από ότι οι άλλοι. Αυτό πιθανόν να επηρεάζει την κρίση των συμμετεχόντων οι οποίοι μπορεί και οι ίδιοι να είναι απόγονοι μεταναστών ή να έχουν βιώσει

παρόμοιες συνθήκες. Δεν πρέπει επίσης να παραλείψουμε το γεγονός ότι για τους νέους η διαφορετικότητα είναι κάτι σύνηθες λόγω της παγκοσμιοποίησης, του διαδικτύου και της τηλεόρασης. Αξίζει να σημειωθεί πως τα ευρήματα συμφωνούν με έρευνα των Ιλανίδου, Ρπτάκη και Χερίδη (2010) όπου μεγάλο ποσοστό των ερωτώμενων διαφωνεί με αρνητικές στερεοτυπικές απόψεις περί μεταναστών, οι οποίες είναι διάχυτες στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Ομοίως σε έρευνα της Kara Research (2001), οι έλληνες μαθητές εμφανίζεται να είναι η πιο «ανοιχτή» και ανεκτική κοινωνική ομάδα στη διαφορετικότητα και την πολυπολιτισμικότητα, ενώ το 71,8% εκφράζει θετική γνώμη για τους αλλοδαπούς συμμαθητές του. Τα παραπάνω έρχονται σε αντίθεση με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας, η οποία χαρακτηρίζεται από υψηλά επίπεδα εθνικισμού και ξеноφοβίας (Ευροβαρόμετρο, 2009; Καφετζής και συνεργάτες, 1998; Βούλγαρης και συνεργάτες, 1995).

Η μετανάστευση και παλλινόστηση συνδέεται με χαμηλά επίπεδα αίσθησης ευτυχίας και ποιότητας ζωής (Eurostat, 2011). Συγκριτική μελέτη με άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Τσουντας, 2007) έχει δείξει πως ο ελληνικός πληθυσμός πριν την οικονομική κρίση εμφάνιζε χαμηλότερες τιμές στη διάσταση της ψυχικής υγείας σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Όμοια αποτελέσματα φαίνονται και σε έρευνα του ΟΑΣΑ (OECD, 2010) με ποσοστό 42,6% των Ελλήνων έναντι 63,4% των υπόλοιπων ευρωπαίων, ενώ έρευνα των Antoniou και Dalla (2013) έδειξε ότι η το αίσθημα ικανοποίησης της ζωής Ελλήνων και μεταναστών στον ελλαδικό χώρο μετά την οικονομική κρίση του 2008, έχει μειωθεί αισθητά. Στην παρούσα έρευνα, η συντριπτική πλειοψηφία των αναφορών συνδέεται με δυσάρεστα αισθήματα θλίψης και λύπης.

Από την άλλη, αν και οι μικρότερες ηλικίες βλέπουν ελπιδοφόρα το μέλλον προσδοκώντας ένα καλύτερο μέλλον, ταυτόχρονα φαίνεται πως κατακλύζονται από αισθήματα απόγνωσης και θυμού για την κατάσταση της χώρας. Οι κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις επιτάσσουν την αρχή του «πολιτισμού της ειρήνης». Κατά τη σύνοδο κορυφής το 1993, τονίστηκε επανειλημμένως η ανάγκη υιοθέτησης της αρχής της ανεκτικότητας και ενός ανοιχτού πνεύματος προς την ετερότητα που ουσιαστικά συνθέτουν την ταυτότητα της Ευρώπης, με σκοπό τη χάραξη μιας κοινής πολιτικής δέσμευσης και την προάσπιση του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Εξάλλου, η ένταξη εμφανίζεται ως μία δυναμική, αμφίδρομη διαδικασία, αμοιβαίου συμβιβασμού μεταξύ όλων των μεταναστών και υπηκόων των κρατών μελών (Καπλάνη Γ., 2006). Σε έρευνα των Αλεξάκη και Δεδέ-Σαράντη (2010) παρατηρήθηκε μία σταδιακή αλλαγή του κοινωνικού κλίματος απέναντι στη μετανάστευση με θετική στάση από τη μεριά των γηγενών ως προς την πολυπολιτισμικότητα, στην οποία όμως ενυπάρχουν ορισμένα όρια ανοχής, τα οποία θέτουν οι γηγενείς, όπως τα όρια στα εργασιακά δικαιώματα και της αδυναμίας του πληθυσμού να αποδεχτεί τη μονιμότητα του μεταναστευτικού φαινομένου. Συγκεκριμένα φαίνεται πως η συντριπτική πλειοψηφία των ελλήνων (91,28%) θεωρεί πως η Ελλάδα έχει φτάσει ή και υπερβεί το

ανώτατο όριο προσφύγων και μεταναστών που μπορεί να υποδεχτεί. Παρόλα αυτά υποστηρίζεται πως τα δικαιώματα των μεταναστών-προσφύγων θα πρέπει να προστατευθούν, όπως και η θρησκεία και ο πολιτισμός τους, ενώ παράλληλα τονίζεται από το 52% των ερωτηθέντων πως μελλοντικά οι άνθρωποι αυτοί θα πρέπει να επιστρέψουν στη χώρα τους, καθώς το 70,95% θεωρεί πως η παρουσία τους στον ελλαδικό χώρο είναι αρνητική.

Η απομάκρυνση από τα μέλη της οικογένειας χαρακτηρίζεται ως αρνητικός παράγοντας που συντελεί στη δυσκολία κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής των μεταναστών στην Ελλάδα (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008) και στην παρούσα μελέτη, η απώλεια που βιώνουν οι πρόσφυγες και μετανάστες φαίνεται να τονίζεται αρκετά από τους συμμετέχοντες.

Το αίσθημα ευτυχίας και ικανοποίησης από τη ζωή φαίνεται να διασφρασσείται σε σχέση με το φύλο, με τις γυναίκες να σημειώνουν χαμηλότερα ποσοστά από τους άνδρες (Πράπας & Μαυρέας, 2013) αν και σημειώνεται πως τα αποτελέσματα δεν ήταν στατιστικά σημαντικά. Το ίδιο παρατηρείται και εδώ, καθώς το φύλο δεν φαίνεται να έχει στατιστική σημαντική διαφορά σε σχέση με τις κατηγορίες των αναφορών. Αντίθετα σε έρευνα των Μπούρα και Λύκουλα (2011) παρατηρήθηκε πως οι άνδρες πλήττονται περισσότερο από την οικονομική κρίση εμφανίζοντας σημαντικές ψυχολογικές επιπτώσεις. Αυτό προφανώς να έχει να κάνει με τις κοινωνικές αξίες οι οποίες αποδίδουν διαφορετικούς ρόλους στα δύο φύλα (Πράπας & Μαυρέας, 2015).

Συμπεράσματα

Μετά από 18 περίπου χρόνια εμπειρίας της Ελλάδας ως χώρας υποδοχής μεταναστών, η ελληνική μεταναστευτική πολιτική εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από μία σχετική υστέρηση: εμφανίζεται πάντα ως αντίδραση στα γεγονότα παρά ως κατευθυντήρια δύναμη. Περιορίζεται δηλαδή σε μια αποσπασματική προσπάθεια επίλυσης προβλημάτων που έχουν ήδη παγιωθεί στην ελληνική κοινωνία (Τριανταφυλλίδου, 2005). Η κοινωνική αλλαγή λόγω της μετανάστευσης απαιτεί *αλληλεγγύη, συνεργασία και εξάλειψη* στερεοτύπων, εχθρικών παραστάσεων και ρατσιστικών φαινομένων (Πανταζής 2003).

Σ' αυτήν την μεταβατική ηλικία της εφηβείας οι απόψεις σχηματίζονται μέσα από την μίμηση των προτύπων, που συνήθως είναι το στενό οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον και από τις γνώσεις που παίρνουν από αυτό. Αυτό που διαφαίνεται από την παρούσα έρευνα είναι η θετική στάση των μαθητών προς τους πρόσφυγες και μετανάστες, η οποία κυρίως οφείλεται στην ταύτιση τους με αντίστοιχα ιστορικά γεγονότα της χώρας τους, αλλά και με σε μεγάλο βαθμό ενσυναίσθησης και προσπάθειας προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των συνανθρώπων τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αλεξάκη, Μ. & Δεδέ-Σαράντη, Χ. (2010) Στάσεις και αντιλήψεις του ντόπιου πληθυσμού απέναντι στους μετανάστες - η περίπτωση του κέντρου της Αθήνας. Πτυχιακή εργασία, Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης.
- Αμίτση, Γ., Λαζαρίδη, Γ.(2001). *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήση
- Βούλγαρης, Καφετζής, Λυριτζής, Μιχαλοπούλου, Νικολακόπουλος, Σπυρδαλάκης, Τσουκαλάς. (1995), *Η πρόσληψη και αντιμετώπιση του «άλλου» στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας*. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης
- Ιλανίδου, Κ., Ρπτάκη Ζ. και Χερίδη, Ε. (2010). Συγκριτική μελέτη των στάσεων και αντιλήψεων των φοιτητών του πρώτου έτους και των τελειοφοίτων του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας ΤΕΙ Κρήτης απέναντι στους μετανάστες. Πτυχιακή Εργασία:Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης Σχολή Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας.
- Ινστιτούτο Αστικού Περιβάλλοντος και Ανθρώπινου Δυναμικού (2003), «Έρευνα για την ανίχνευση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στελέχη του δημοσίου στην εξυπηρέτηση των μεταναστών- παλιννοστούντων-προσφύγων»
- Κασιμάτη, Κ. (1998β) "Πόντιοι στην Ελλάδα και κοινωνικός αποκλεισμός", στο: Κασιμάτη, Κ. (επ.) Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών - ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Gutenberg, Αθήνα, σ. 275-305
- Καφετζής Π., Μιχαλοπούλου Α., Μανώλογλου Α., και Τσάρτας Π. (1998), «Εμπειρικές διαστάσεις της ξενοφοβίας», ΕΚΚΕ
- Μπεξεβέγκης, Η. & Παυλόπουλος, Β. (2008). Στρατηγικές επιπολιτισμού και προσαρμογής μεταναστών. Στο Καβουνίδη, Τ., Καρύδης, Β., Νικολακοπούλου-Στεφάνου, Η. & Στυλιανούδη, Μ. (επιμ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Μπούρας, Γ. & Λύκουρας, Λ. (2011). Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην ψυχική υγεία. *Εγκέφαλος*, 48, 54-61
- Πράπας, Χ. & Μαυρέας, Β. (2013) *Ψυχική και σωματική υγεία και ποιότητα ζωής Ελλήνων, Αλβανών. Μεταναστών και Ποντίων Παλιννοστούντων: η Διάσταση του Φύλου*. Αθήνα: 4^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Φόρουμ Δημόσιας Υγείας & Κοινωνικής Ιατρικής
- Πράπας, Χ. & Μαυρέας, Β. (2015). Ποιότητα ζωής και αίσθημα ευτυχίας σε γηγενείς Έλληνες, Πόντιους παλιννοστούντες και Αλβανούς μετανάστες. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 145.
- Τούντας, Γ., Μάνιος, Γ., Τζαβάρα, Κ. & Δημητράκη, Χ.. (2007) *Υγεία του Ελληνικού πληθυσμού*. Αθήνα: Κέντρο Μελετών Υπηρεσιών Υγείας Εργαστηρίου Υγιεινής και Επιδημιολογίας Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Τριανταφυλλίδου Α., (2005). *Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις*. Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Αθήνα.
- Τσιρώνης, Χ., (2008) Κοινωνική αλληλεπίδραση και κοινωνικές σχέσεις στο σχολείο. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην ενσωμάτωση των μαθητών, στο *Οδηγός Επιμόρφωσης, Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και Αγωγή* (επιμ. Παπαναούμ, Ζ.), ΥΠΕΠΘ, Θεσσαλονίκη
- Φωτιάδης, Κ. (1995). *Οι Έλληνες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Η γένεση της Διασποράς*. Στο Κ. Φωτιάδης (επιμ.), *Οι Έλληνες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (Ιστορία - Εκπαίδευση)*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 11-39

Φωτιάδης, Κ. (2004) Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων

Ξενόγλωσση

Andrews, E. (2005) Attitudes towards immigrants.

Antoniou, A.S. & Dalla, M. (2013). Well-being Among Greeks and Immigrants Before and After the Current Financial Crisis. In A-S G. Antoniou & C. L. Cooper (eds.), *The Psychology of recession in the Workplace* (pp. 3-23). Northampton, USA: Edward Elgar.

Collicelli, C. (2001) *Child Immigration Project*. Brussels: European Commission

European Parliament. (2011). *Citizen's Agora, Crisis and Poverty*. Directorate general for internal policies policy department: Economic and scientific policy, PE 451.485, <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201106/20110620ATT21871/20110620ATT21871EN.pdf>

Eurostat. (2011). *Migrants in Europe: A statistical portrait of the first and second generation*.

Eurostat: European Commission. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>

Gerstle, G (2001) *American Crucible: Race and Nation in the 20th century*. Princeton, NJ: Princeton University Press

Kapa Research (2001) Διακρίσεις – Ρατσισμός- Ξενοφοβία στο Ελληνικό Σύστημα. www.unicef.gr/εκθέσεις-έρευνες/νέα/9racism.php

Konstantinidou, Z., Fotiadis, K. & Kyridis, A. (2016). Attitudes of students towards Pontians as immigrants. *Journal of Educational and Social Research*, 6, 1, 102-108

Liebkind, K. (2006). Ethnic identity and acculturation. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.) *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 78-96) Cambridge: Cambridge University Press

Organisation for Economic Cooperation and Development, Greece – Country Profile 2010 Factbook. (2010). *Health at a glance 2009: OECD Indicators-Mortality from Heart disease and stroke, Quality of life: Health – Life expectancy, Quality of life: Society – Subjective Well – Being*. www.oecd.org.

Παράρτημα 1. *Ο πίνακας της έρευνας*

Παράρτημα 2. Αποσπάσματα ερωτηματολογίων

Στην εικόνα παρατηρούμε ένα κορίτσι το οποίο φαίνεται
σε άσχημη κατάσταση και εμφανή σωματικά και ψυχολογικά.
Το κορίτσι πιστεύω πως έχει επίσης από ^{ένα μεγάλο} πόλεμο
και πιθανώς να έχει χάσει την οικογένειά του. Δείχνει πολύ
λιγμμένη, στεναχωρημένη και ίσως να νιώθει και μοναξιά.
Μπορεί να είναι ένα άστεχο κορίτσακι χωρίς εχρήματα,
χωρίς να έχει κάπου μέρος για να μείνει. Από την
εμφάνισή της αυτό διακρίνεται. Αυτό θα μπορούσαμε
να το συγκρίνουμε με την σημερινή κοινωνία δηλαδή
με την οικονομική κρίση που επικρατεί στην χώρα μας.
) περισσότερος κόσμος δεν έχει να φάει και έχουμε
τάσει και στο δημόσιο πολλοί άνθρωποι να χάσουν τα
παιδιά τους με αποτέλεσμα να μένουν στον δρόμο.

Φοράει μαύρα χιατί θρηνηί.

Είναι λυπημένη

Είναι Αγία

Προσφέρει το παρτομάντηλο γιατί κι εμείς πρόκειται να θρηνησούμε

Το τόπισε είναι άχονο και κενό αλλά φωτεινό

Είναι μόνη στον κόσμο

Το βλέμμα της δείχνει ότι ίσως υπάρχει ελπίδα

Βλέμμα εθιμονετικό

Χλωλό πρόσωπο

Φαίνεται σαν να δεν έχει μέλλον, σαν να τρελασταν όλα

Έχει την ανάγκη μας.

Ενδιαφέρεται για εμάς (μας δίνει το παρτομάντηλο)

Είναι τρομαγμένη - φοβισμένη

Εστιάστηκε να κλάψει

Ένα προσφυγόπουλο που ~~από~~ θέλει να γυρίσει στην πατρίδα
του (στην προκειμένη περίπτωση ~~την~~ Σμύρνη) και να φέρεται
στενοχωρημένο, αφανισμένο, πενισμένο και κουρασμένο. Επίσης
από την ένδυσία της μπορούμε να καταλάβουμε ότι δεν
κατατάσσεται σε υψηλά οικονομικά στρώματα της κοινωνίας
μας και είναι φτωχό. Το ματέλι που κρατάει ~~είναι~~
~~είναι~~ φέρεται ως σύμβολο
εφάνης και εκκεντρίας. Τέλος πιστεύω ότι και στα
χρόνια μας βλέπουμε παρόμοιες εικόνες καθημερινά.

Η κοπέλα φαίνεται ότι προέρχεται από άλλη εποχή. Φοράει
ρούχα που φαίνονται φτωχικά. Είναι ταπεινωμένη και φαίνεται
θλιβέντη και δυσσηχισμένη. Κρατάει ταυτότητα που συφαινει ότι ίσως
έπρεπε για κάποιο λόγο. Ίσως έχασε κάποιο σημαντικό πρόσωπο ή
βρέθηκε σε μία κατάσταση που της προκαλεί θλίψη. Μα κάνει
εκτίμηση πως τα παιδιά της έχουν κλείσει εννέα φαίνεται
ότι έχει παιδικές διαστάσεις. Ίσως ~~είναι~~ έχει αντιμετωπίσει δύσκολη
καταστάσεις στη την ηλικία της η οποία είναι αδιευκρίνιστη.

Τα ρούχα της είναι φτωχικά και αυτό το κάνει να σκεφτώ
ότι ανήκει σε κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Το πρόσωπό της
έχει μία έκφραση σκεπτικότητας και ένα κείδηλο. Υπάρχει
αντίθεση με το φόντο το οποίο είναι διχρωμο.

Το κείδηλο δεν είναι στη ίδια ευθεία με την υπόλοιπη
εικόνα. Φαίνεται θόος και βγαίνει προς τα έξω. Δεν να είναι
κλειστικό. Μοιάζει λίγο με εκδημοκρατική εικόνα. Λόγω του
φόντου.

Σε αυτή την εικόνα βλέπουμε ένα μικρό κοριτσάκι, το οποίο μας δημιουργεί πολύ έντονα συναισθήματα. Μας δημιουργεί αίσθημα λύπης, στενοχωρίας και δίκυλλας. Αυτό το κοριτσάκι κρατώντας το μαντίλι στο χέρι και φορώντας γκριζόχρωμα ρούχα δηλώνει άμεσα τα συναισθήματά του. Φαίνεται ότι την προβληματίζουν κάποια πράγματα και κάποιες καταστάσεις που την πνέουν συναισθηματικά. Ίσως να έχει χάσει κάποιο αγαπημένο της πρόσωπο ή έχει υπάρξει θύμα ρατσισμού. Επίσης, καταλαβαίνουμε από την εικόνα ότι φαίνεται πως είναι μόνη της και δεν έχει καμία βοήθεια από κάποιο δικό της πρόσωπο.